

סוף זמן אכילת מצה בליל פסח*

הרב מרדכי אליהו

הרמב"ם (הלכות חמץ ומצה, פרק ו, הלכה א) פוסק שמצוות אכילת מצה כל הלילה. וזה לשונו:

מצות עשה מן התורה לאכול מצה בליל חמשה עשר, שנאמר "בערב תאכלו מצות" (שמות יב, טו) - בכל מקום ובכל זמן. ולא תלה אכילה זו בקרבן הפסח, אלא זו מצוה בפני עצמה. ומצותה כל הלילה. אבל בשאר הרגל אכילת מצה היא רשות, רצה אוכל מצה רצה אוכל אורז או דוחן או קליות או פירות. אבל בליל חמשה עשר בלבד חובה. ומשיאכל כזית - יצא ידי חובתו.

וכתב הרב המגיד שכן דעתו, שאכילת קרבן פסח כל הלילה (הלכות קרבן פסח, פרק ח, הלכה טו), כסברת רבי עקיבא (פסחים ק"ב ע"ב), ולאפוקי מרבי אלעזר בן עזריה, שאמר עד חצות. ולכאורה קשה, שהרי בהלכות קרבן פסח כתב:

כבר בארנו בכמה מקומות שאין הפסח נאכל אלא עד חצות, כדי להרחיק מן העבירה. ודין תורה שיאכל כל הלילה, עד שיעלה עמוד השחר.

משמע שמדרבנן החמירו עליו ושאינן לאכלו לכתחילה אחר חצות, ואם כן, מדוע בהלכות חמץ ומצה לא כתב שהמצה נאכלת לכתחילה עד חצות, אלא כתב שמצוותה כל הלילה בלא הגבלת זמן, והרי לסברת ר' אלעזר בן עזריה שווה המצה לקרבן פסח, ואמר רבא: "אכל מצה בזמן הזה אחר חצות – לר' אלעזר בן עזריה, לא יצא ידי חובתו" (פסחים ק"ב ע"ב). וכתבו התוספות (שם, ד"ה אמר רבא), שיש מי שפוסקים כר' אלעזר בן עזריה. וכתב "בית יוסף" (סימן תעז, רי"ט ע"א בדפי הטור) בשם הרא"ש (פרק י, סימן לח) בעניין מצה אחר חצות, שנכון להחמיר כר' אלעזר בן עזריה מטעם להרחיק את האדם מן העברה, וכן ההלל יש לקרותו לפני חצות, וזה לשונו: "והרמב"ם פסק שזמנה כל הלילה". כוונת "בית יוסף", שלדעת הרמב"ם אין צורך אפילו להרחיק מן העברה בעניין מצה, ותימה: מאי שנא מקרבן פסח?

ואפשר לומר שבקרבן פסח יש חשש שאם ישהה אותו ולא יאכל אותו עד הבוקר, יעבור על איסור לאו ד"לא תותירו" (שמות יב, י). ספר המצוות, לאוין קיז), ויעבור על עשה

* דברי הרב שליט"א נכתבו לכבוד מעמד סיום מחזור הרמב"ם בחגיגה המרכזית. מאמר זה ניתן באדיבות בן מרן הראשל"צ, הרה"ג יוסף אליהו שליט"א, ראש מוסדות דרכי הוראה ירושלים עיה"ק, ובעזרה עתיד להתפרסם בשו"ת מאמר מרדכי, חלק ב.

(שיש בו כרת למבטל בזדון) שלא אכל קרבן פסח במועדו. ואילו במצה יעבור רק איסור עשה בלבד. ולפיכך בקרבן פסח הרחיקו מן העברה ובמצה לא הרחיקו.¹ ועיין בפירושו רבנו מנוח שביאר בדרך זו וביתר שאת (הלכות חמץ ומצה שם).²

עוד מצאנו שהרמב"ם (הלכות חמץ ומצה, פרק ז, הלכה א) פוסק שם בעניין סיפור יציאת מצרים:

מצוות עשה של תורה לספר בנסים ונפלאות שנעשו לאבותינו במצרים בליל חמשה עשר בניסן, שנאמר "זכור את היום הזה" וכו' (שמות יג, ג). כמו שנאמר: "זכור את יום השבת" (שמות כ, ז). ומנין שבליל חמשה עשר? תלמוד לומר: "והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה" (שמות יג, ח) - בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך.

ולכאורה משמע כדברי "מגן אברהם" (סימן תפה, ס"ק א),³ שהגדה של פסח אינו יכול לאמרה למחר ואין לה תשלומים, משום שהיא קשורה עם המצה "בעבור זה" וכו'.⁴ ולפי דברינו יוצא כי מי שסובר שהלכה כר' אלעזר בן עזריה סובר גם במצה שהלכה כמותו ושאינן לאכלה אחר חצות, ומי שלא קרא הגדה עד חצות אין לו עוד חיוב לקרוא אחר חצות, ואם קרא אינו יכול לברך "אשר גאלנו" וכו'. ולדעת הרא"ש (פסחים, פרק י, סימן לח), שרק מחמירים כראב"ע, עדיין יש חיוב לאכול מצה אחר חצות ולקרוא את ההגדה, אך לא יברך, מתוך ספק ברכות להקל. ועיין עוד בזה ב"כף החיים" (סימן תעז, ס"ק י; סימן

- 1 הערת המערכת: וכן תירץ מו"ר הגר"י קאפח בביאורו להלכות חמץ ומצה, שם, אות ג. עיי"ש. ועוד ציין שם שכן כתב בסדר משנה, ושלא כדברי הפרי חדש, שכתב שגם לדעת רבנו, יש לאכול מצה לפני חצות. וראה עוד שם, שכתב מו"ר שבצעירותו סבר רבנו בפירוש המשנה, מהדורא קמא כדברי ר' אלעזר בן עזריה, ולאחר מכן חזר בו.
- 2 וזה לשונו: "ומצוותה כל הלילה, ואית מרבוחא דפסקי דמצה אינה נאכלת אלא עד חצות, כר' אלעזר בן עזריה, דסתם לן תנא באיזהו מקומן (נו ע"ב) כוונתיה, כדאמרינן: ואינו נאכל אלא עד חצות, ואפ"ה מסתברא כפסקיה דר' משהף מדקאמרינן בגמ' שלהי פרק ערבי פסחים (קט): אמר רבא, אכל מצה בזמן הזה אחר חצות, לראב"ע לא יצא ידי חובתו, ולא קאמר אכל מצה אחר חצות לא יצא. ש"מ הלכה כרבי עקיבא דאמר כל הלילה. ותו דסתמא אחרינא אשכחינן כר"ע דתנן (מגילה כ ע"ב): דבר שמצוותו בלילה כשר כל הלילה. ואמרינן בגמ': לאתויי אכילת מאי? לאתויי אכילת פסחים, ודלא כראב"ע. ותו אמרינן בברכות (ב ע"א): כל מה שאמרו חכמים עד חצות מצוותו כל הלילה עד שיעלה עמוד השחר, כלומר מצוותן מן התורה. ועוד שנינו (שם): לא אמרו חכמים עד חצות אלא כדי להרחיק אדם מן העבירה, וממילא שמעת מינה דמצה מצוותה כל הלילה, דמידי הוא טעמא בפסח כשאינו נאכל עד חצות אלא שמא יאכל ממנו לאחר שיעלה עמוד השחר ומתחייב כרת, ומוטב שיבואו קדשים לבית הפסול לזמן מועט, שלא לאכול אחר חצות, משיאכל ויבוא לידי כרת, במצה ליתיה האי טעמא שרי. זה היא דעת הרב. תדע שהרי כתב: "מצוותה כל הלילה", והניח ההיא דעד חצות. ובשלהי פ"ח מהל' קרבן פסח כ' ד"מצות הפסח כל הלילה אבל חכמים אמרו עד חצות כדי להרחיק אדם מן העבירה".
- 3 וזה לשונו שם: "ונראה לי דמי שלא אמר הגדה בליל פסח אין לו תשלומין, דהא כתיב 'בעבור זה' - לא אמרתי אלא בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך. וכתוב: 'בערב תאכלו מצות'. מכאן ואילך רשות. כן נראה לי, דלא כעיר שושן (בעל הלבוש).
- 4 ועיין עוד לשערי תשובה, סימן תעז, ס"ק א, שדן במי שמתחיל את הסדר סמוך לחצות, היאך עליו לנהוג.

תעג, ס"ק טז), וב"משנה ברורה" (סימן תעז, ס"ק ו-ז), וב"ביאור הלכה" (שם, ד"ה יהא זהיר). וברור כי לשיטת הרמב"ם חייב לאכול מצה כל הלילה, ולכאורה תימה על הגר"א (סימן תעז, ס"ק ה), הסובר שגם לדעת ר' עקיבא יש להחמיר ולאכול מצה לפני חצות, וזה שלא כסברת הרמב"ם בעניין מצה אלא רק לעניין קרבן פסח.

ונראה לומר, שמאחר שיש מצוות עשה לספר ביציאת מצרים בזמן שמצה ומרור לפניך, אם נאמר שאחר חצות לא יאכל מצה, כסברת ר' אלעזר בן עזריה, לדידו גם מצוות סיפור יציאת מצרים אין חייב רק עד חצות, ולא יותר, ואף על פי שהוא בעצמו היה במעשה ברבי אליעזר ורבי יהושע ורבי אלעזר בן עזריה ורבי טרפון, שהיו מספרין כל הלילה, אפשר שר' אלעזר בן עזריה נמשך אחר שיחתן של תלמידי חכמים. ועוד. הרי אין איסור לספר אחרי חצות, אלא שאין מצווה, אם נאמר שזה קשור עם מצוות מצה.

והנה אף על פי שמרן שו"ע פסק כך (סימן תעז, סעיף א), לשון של זהורית נקט, ולא אמר שמצוות מצה רק עד חצות, אלא: "ויהא זהיר לאוכלו [=כזית אפיקומן] קודם חצות", ואפשר שמצוות אכילת מצה שונה ממצוות אכילת אפיקומן, שהוא זכר לקרבן פסח, ויש להיזהר בו, ואין לאכול אחר חצות. אבל אכילת מצה (שאינה אפיקומן), שאין לה שום קשר עם קרבן פסח, אין חייב להיזהר באכילתה רק לסברת ר' אלעזר בן עזריה, ולכן פסק בשו"ע שאכילת מצה כל הלילה, ולא חילק מתי נרפא החולה (סימן תעה, סעיף ה).⁵ ועיין שם ל"כף החיים" (סופר. ס"ק סד), ולא משמע כן מ"ביאור הלכה" (סימן תעז, ד"ה ויהא זריז) ומכה"ח (סימן תעז, ס"ק ט). ואכמ"ל.

מסקנא דדינא

אליבא דהרמב"ם, שפוסק כרבי עקיבא, שזמן אכילת פסח כל הלילה מן התורה, והחמירו רבנן עד חצות כדי להרחיק מן העברה, מצוות אכילת מצה כל הלילה, ואין בה גזרת חז"ל להרחיק מן העברה, וגם סיפור יציאת מצרים זמנו כל הלילה.⁶ ולהדגיש שלדעת הרמב"ם אם אדם ילמד הלכות קרבן פסח בליל פסח או הלכות חמץ או אפיית מצה - לא קיים מצוות עשה מן התורה לספר ביציאת מצרים, כיוון שהסיפור הוא רק בנסים ונפלאות, כפי שהדגיש הרמב"ם בלשונו, ולא הלכות פסח וקרבן פסח.

ובדרך אגב אעיר על מה שחלקו חז"ל (פסחים קטז ע"א) מהיכן מתחילה ההגדה, אם מתחילה עובדי ע"ז או מעבדים היינו, ולכאורה מאי נפקא מינה מהיכן מתחיל?

5 וז"ל שם: "אכל כזית מצה והוא נכפה בעת שטותו ואח"כ נתרפא - חייב לאכול אחר שנתרפא".

6 הערת המערכת: כתב מו"ר הגר"י קאפח בביאורו להלכות חמץ ומצה בכרוז, אות ט, כי מה שכתב הרמב"ם בספר המצוות, מצוות עשה קנו, שנצטוינו לספר ביציאת מצרים בליל חמשה עשר בניסן בתחילת הלילה וכו', אין כוונתו להוציא מבעוד יום, אלא כוונתו שיהא לפני חצות, וכפי שהיה סבור בצעירותו, שהלכה כר' אלעזר בן עזריה, אך לבסוף חזר בו להלכה כרבי עקיבא, שזמנה כל הלילה.

אלא לסברת שמואל, שאומר מן "עבדים היינו לפרעה במצרים", כיוון שעיקר המצווה לספר נסים ונפלאות של יציאת מצרים, ולא מה שקדם לכך, אף על פי שהם נסי השם ונפלאותיו. ולסברת רב, מתחיל "מתחילה עובדי עבודה זרה". והטעם כלשון הרמב"ם שם, ומתחיל בגנות ומסיים "שקרבתנו המקום לו והבדילנו מהאומות וקרבתנו ליחודו", היינו שזה חלק מיציאת מצרים, לא רק שחרור גופני, הצלה משעבוד בלבד, אלא קבלת עול תורה ומצוות, מאפילה לאור גדול, זה קיום תורה ומצוות, שהבדילנו מן התועים, וקרבתנו אליו. וזה חלק מנס סיפור יציאת מצרים. ויהי רצון שנזכה ל"כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות" בעגלא ובזמן קריב דידן. אכ"ר.